

**ปรัชญาการศึกษาหลังนวยุค แนวคิดเพื่อการพัฒนาการศึกษา
ในสังคมหลังความทันสมัย**
**Postmodern Education Philosophy Concepts for the Development of Education
in a Post-modern Society**

รัชฎาพร เกตานนท์*
Ratchadaporn Ketanon*

Received: 30 January 2024 / Revised: 27 June 2024 / Accepted: 28 June 2024

บทคัดย่อ

การศึกษาเป็นเครื่องมือหนึ่งในการพัฒนามนุษย์ และต้องใช้ปรัชญามาวางรากฐานหรือเป็นแนวทางการจัดการศึกษาซึ่งต้องจัดให้เหมาะสมกับบริบททางสังคม ในปัจจุบันสังคมไทยเราเข้าสู่สังคมหลังนวยุคหรือยุคหลังความทันสมัย ดังนั้นกระบวนทัศน์หรือความคิดในหลังนวยุคย่อมแตกต่างไปจากเดิม จากความคิดความเชื่อในเรื่องความจริงมีเพียงหนึ่งเดียวที่ทำให้คนเกิดความยึดมั่นถือมั่นซึ่งไม่เอื้อต่อการพัฒนาสังคมไทยที่มีลักษณะเป็นพหุวัฒนธรรมที่มีความแตกต่างหลากหลาย อันสามารถนำไปสู่ภาวะความขัดแย้งทางความคิดจนนำไปสู่ความไม่สงบในสังคมได้ กระบวนทัศน์หลังนวยุคจึงควรเปลี่ยนไป มนุษย์ควรมองโลกด้วยความเข้าใจและยอมรับความแตกต่างหลากหลาย ลดตัวตน ลดความยึดติดลง ปรัชญาการศึกษาที่จะช่วยส่งเสริมให้มนุษย์ลดความยึดมั่นถือมั่นในตัวลง และคลายความขัดแย้งอันจะนำไปสู่ความไม่สงบลงได้ ก็คือปรัชญาการศึกษาที่ส่งเสริมให้เชื่อในเรื่องของการเปลี่ยนแปลง ความรู้ความจริงไม่ได้มีเพียงหนึ่ง และการค้นหาความจริงเกิดได้โดยการใช้ประสาทสัมผัสในการปฏิบัติจริง การศึกษาในยุคนี้จึงควรเน้นในเรื่องของการปฏิบัติ การส่งเสริมให้ผู้เรียนได้มีโอกาสเรียนรู้ด้วยตนเอง และปรัชญาการศึกษาที่เหมาะสมในหลังนวยุคนี้ คือ ปรัชญาปฏิบัตินิยม (Pragmatism) เป็นปรัชญาการศึกษาที่มุ่งเน้นให้ผู้เรียนได้แสวงหาความรู้ด้วยตนเองผ่านการปฏิบัติ ซึ่งความรู้ที่ได้จะเรียกว่าประสบการณ์ และความรู้แบบนี้เองที่จะติดตัวและเป็นความรู้ที่นำไปสู่การยอมรับการเปลี่ยนแปลงและคลายความยึดมั่นถือมั่นในตัวตนของตนเองลงได้

คำสำคัญ : ปรัชญาการศึกษา/หลังนวยุค/ปรัชญาปฏิบัตินิยม

**ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ภาควิชาพื้นฐานทางการศึกษา คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

**Asst. Prof.Dr., of Department of Foundation Education, Faculty of Education, Silapakorn University

Corresponding author: Ratchadaporn Ketanon, email: kimketanon@hotmail.com

Abstract

Education is one of the tools for human development, we use philosophy to lay the foundation or a guideline for education management which must be appropriate to the social context. Nowadays, our Thai society has entered a postmodern era. Therefore, the postmodern paradigm or idea would be different from before. From the idea of belief, there is only one truth, that causes people to cling to, which is not conducive to the development of society, especially the multicultural Thai society and people that are filled with diversity which can lead to conflicts of thought that lead to unrest in society. The postmodern paradigm should therefore change. Human beings should look at the world with understanding and accept diversity, reduce identity, reduce clinging, and educational philosophy that will help encourage humans to reduce self-confidence and alleviate conflicts that could lead to unrest. It is an educational philosophy that encourages belief in change. There is not only one knowledge of truth and the search for truthful knowledge occurs by using the senses in actual practice. Education in this era should focus on the matter of practice. Encourage learners to have the opportunity to learn by themselves. The appropriate educational philosophy in the postmodern era is Pragmatism, which is an educational philosophy that focuses on learners seeking knowledge by themselves through practice, experimentation, tangible, and self-proving. The knowledge gained is called experience. This kind of knowledge will be with you and is the knowledge that leads to accepting change and loosening your self-confidence.

Keywords: educational philosophy/postmodernism/pragmatic philosophy

บทนำ

เมื่อโลกก้าวเข้าสู่หลังนวยุค หรือโลกในยุคหลังความทันสมัย (Postmodernism) กระบวนทัศน์การพัฒนาก็ย่อมเปลี่ยนแปลงไปด้วย จากความคิดในยุคของความทันสมัย (Modernism) ที่เชื่อมั่นในวิทยาศาสตร์ เชื่อถือว่ากระบวนการทางวิทยาศาสตร์เป็นคำตอบสุดท้ายและสามารถแก้ปัญหาให้กับมนุษย์ได้ทุกอย่าง แนวความคิดนี้ทำให้คนเชื่อว่าความรู้ความจริงมีเพียงหนึ่งเดียวและต้องจับต้องมองเห็นพิสูจน์สัมผัสได้เป็นสากล ความคิดนี้สามารถทำให้มนุษย์หันกลับมาเชื่อมั่นในศักยภาพความเป็นมนุษย์และเชื่อในเรื่องของเหตุผลมากขึ้นหลังจากที่ผ่านจากยุคกลาง และยุคฟื้นฟูศิลปวิทยาการมาแล้วได้ก็จริง แต่ในขณะเดียวกันความคิดแบบนี้เองก็กลับสนับสนุนให้คนเกิดความยึดติด ยึดมั่นถือมั่น ซึ่งความยึดมั่นถือมั่นนี้อาจนำไปสู่ความขัดแย้งก่อให้เกิดความไม่สงบสุขในสังคม และความจริงในข้อนี้เองที่ทำให้ต้องย้อนกลับมาคิดว่า จะหยุดความคิดแบบนี้ได้อย่างไร จะทำอะไร จะมีวิธีการสร้างความคิดให้กับคนรุ่นใหม่ได้อย่างไรเพื่อให้ลดความยึดมั่นถือมั่น และลดความขัดแย้งในสังคมลง สิ่งที่จะทำได้คือการพิจารณาความคิดหรือกระบวนทัศน์หลังนวยุคว่าเป็นอย่างไร และการจะปลูกฝังหรือวิธีใดที่จะช่วยให้มนุษย์พัฒนาระบวนทัศน์ทางความคิดและความเชื่อที่สามารถลดความยึดมั่นถือมั่นลงได้ และสิ่งที่จะช่วยได้นั้นก็คือการศึกษา ในบทความนี้จึงขอเสนอปรัชญาการศึกษาที่เหมาะสมในยุคที่เรียกว่าหลังนวยุค เพื่อเป็นแนวทางในการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนามนุษย์ให้รู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงและสร้างกระบวนทัศน์ใหม่ที่สามารถพัฒนามนุษย์ได้อย่างถูกต้องถูกทาง ให้ยอมรับและเข้าใจความเปลี่ยนแปลงลดความยึดมั่นถือมั่นในตัวลง และคลายความขัดแย้งอันจะนำไปสู่ความไม่สงบลงได้ และก่อนที่จะทำความเข้าใจกับหลังนวยุค (Postmodernism) สิ่งที่จะต้องทำความเข้าใจเป็นเบื้องต้นคือ นวยุค หรือความเป็นนวยุคนั้น ว่าเป็นอะไร และเป็นอย่างไร เพื่อทำความรู้จักกับความคิดของมนุษย์ในช่วงสังคมนวยุคเสียก่อน จึงจะขอเสนอถึงความหมาย นิยาม แนวคิด และความเป็นมา ได้ดังนี้

นิยาม แนวคิด ความเป็นมาของนวยุค

นวยุค หรือ ความคิดสมัยใหม่ (Modernism, Modernity, Modernization) ตามที่ Habermas และ Barry Smart (1987) กล่าวไว้ว่า เริ่มมีมาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 5 ที่มาจากภาษาละติน คำว่า “modernus = modern” ที่แปลว่าสมัยใหม่ หรือทันสมัย เป็นการเปลี่ยนแปลงทางความคิดในชาวคริสต์ จากการนับถือศรัทธาพระเจ้าไปแสวงหาความรู้ความจริงสิ่งสากลในโลกตามความเป็นจริงที่เกิดขึ้นด้วยการคิดเชิงเหตุผล พยายามค้นหาความรู้ ทำความเข้าใจสิ่งทั้งหลายด้วยจิตหรือปัญญา ซึ่งเป็นการรับอิทธิพลแนวความคิดในเชิงปรัชญาของคานต์ (Kant’s conception of a universal history)

นวยุค หรือ นวยุคนิยม หมายถึง ยุคของแนวความคิดสมัยใหม่ หรือความทันสมัย (Modernism) เป็นยุคของการเคลื่อนไหวหรือความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมที่เป็นยุคประวัติศาสตร์ของสังคมยุโรปตะวันตกที่เกิดการเปลี่ยนแปลงพัฒนาทางด้านสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม นวยุคนี้ มีรากฐานมาจากการเปลี่ยนแปลงในสังคม

ตะวันตก ในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 16-17 ซึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากการพัฒนาสังคมจากยุคฟื้นฟูศิลปวิทยาการ (Renaissance) ในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 15 หมายถึงยุคสมัยที่ให้ความสนใจและพัฒนาในเรื่องศิลปะ วรรณคดี สถาปัตยกรรม วิทยาการ การศึกษา เศรษฐกิจ การเมือง สังคม เทคโนโลยี วิทยาศาสตร์ เป็นผลมาจากการแผ่อำนาจทางตะวันตก ติดต่อกับทางด้านการค้ากับทางตะวันออก การแพร่กระจายความรู้และอำนาจทางการเมือง การขับเคลื่อนทางสังคม ซึ่งการฟื้นฟูศิลปวิทยาการนี้มีอิทธิพลที่ส่งผลต่อการคิด และรูปแบบการดำเนินชีวิตของมนุษย์ นวนุญนี้ถือว่า เป็นช่วงเวลาแห่งความเจริญทางวัตถุ วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ความมั่นคงทางสังคม ตลอดจนความรู้ความเข้าใจในตนเองและสิ่งต่าง ๆ รอบตัว เป็นยุคที่ศึกษาค้นคว้าปรากฏการณ์ธรรมชาติแบบวิทยาศาสตร์ (Scientism) เพื่อหาคำตอบโดยใช้กระบวนการทางวิทยาศาสตร์มาสืบหาความจริงด้วยการปฏิบัติ ค้นคว้า ทดลอง โดยมีสมมติฐานที่อยู่บนเหตุผลเป็นสำคัญ ซึ่งความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมีรากฐานทางความคิดมาจากการค้นหาความจริงตามแนวคิดทางอภิปรัชญาที่เกิดขึ้นตามกระบวนทัศน์ปรัชญาที่ 4 หรือกระบวนทัศน์ยุคใหม่ (Modern Paradigm) ที่เกิดขึ้นตั้งแต่สมัยคริสต์ศตวรรษที่ 15 ซึ่งเป็นยุคของการปฏิวัติวิทยาศาสตร์ หรือที่เรียกว่ายุคของภูมิปัญญา ความคิดพื้นฐานในยุคนี้คือ เชื่อว่าโลกมีกฎเกณฑ์ และวิธีการทางวิทยาศาสตร์ที่เป็นวิธีการในการค้นพบกฎเกณฑ์ของโลก เชื่อว่าวิทยาศาสตร์จะสามารถพิสูจน์ แก้ปัญหาทุกอย่างให้แก่มนุษย์ได้ มนุษย์จะมีความสุขสมบูรณ์แบบในโลกนี้ได้โดยใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์ คนในยุคนี้จึงมองทุกอย่างด้วยเหตุผล มีความเชื่อในเรื่องของความเป็นเหตุเป็นผลมากขึ้น เชื่อด้วยเหตุผล ทำด้วยเหตุผล ตัดสินด้วยเหตุผล สำหรับรูปแบบการดำเนินชีวิตนั้นจะเน้นความสงบสุขในสังคมเป็นสำคัญ (ภูมิภิตติ, 2565; นาวัน พิษณุวิสุทธิกุล, 2561; กิริติ บุญเจือ, 2548)

สรุป นวนุญคือ ยุคสมัยใหม่ เป็นยุคของการเปลี่ยนแปลงทางความคิด และวัฒนธรรมเก่าไปสู่ใหม่เกิดจากการฟื้นฟูศิลปวิทยาการ ซึ่งทำให้เกิดความเจริญก้าวหน้าทางด้านวิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยีที่ก่อให้เกิดความทันสมัยทางความคิดและความรู้โดยมีรากฐานความคิดในเชิงวิทยาศาสตร์ที่เชื่อในเรื่องของการค้นหาความจริงด้วยหลักการพิสูจน์ ค้นคว้า ทดลอง และการใช้เหตุผล เป็นยุคที่มีความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่ทำให้ชีวิตมนุษย์มีความสะดวกสบายและมีความสุขกับเทคโนโลยีและความรู้ที่ทันสมัย และเมื่อได้ทำความเข้าใจกับนวนุญไปแล้วสิ่งที่จะพูดถึงและต้องทำความเข้าใจต่อไปก็คือ หลังนวนุญ ซึ่งผู้เขียนขอเสนอ นิยาม ความหมาย ความเป็นมา และผู้ให้กำเนิดหลังนวนุญ ดังต่อไปนี้

นิยาม แนวคิด ความเป็นมาหลังนวนุญ และผู้ให้กำเนิดหลังนวนุญ

หลังนวนุญ (Post Modern) แปลว่า หลังสมัยใหม่ ถูกใช้เป็นครั้งแรกโดยนักปรัชญาชาวฝรั่งเศส ที่ชื่อฌอง-ฟร็องซัว เลียวตาร์ด (Jean-François Lyotard) ซึ่งหลังนวนุญนี้คือยุคต่อมาจากยุคนวนุญนั่นเอง (Modernism) เป็นแนวความคิดที่มาจากยุคนวนุญ เป็นยุคที่ปฏิเสธสิ่งเดิม ๆ เช่น ความรู้ ความคิด และความเชื่อในยุคนวนุญ หลังนวนุญจะมีความเชื่อที่แตกต่างและตรงข้ามกับยุคนวนุญ ในขณะที่ยุคนวนุญเชื่อในเรื่องของเหตุผลเชิงประจักษ์

ความรู้ความจริงได้มาจากการค้นพบจากการพิสูจน์ ทดลอง โดยใช้กระบวนการทางวิทยาศาสตร์ มนุษย์ในยุคนี้จึงมีความเชื่อมั่นในวิทยาศาสตร์ ความรู้ที่ผ่านการค้นพบทางวิทยาศาสตร์แล้วคือความจริงที่เป็นสากล แต่หลังนวยุคได้มองกระบวนการค้นหาและตีความความจริงที่แปรเปลี่ยนไปจากเดิม เอ็มมานูเอล คานท์ (Kant, 1804) นักปรัชญาตะวันตกได้เคยกล่าวไว้ว่า “อย่าหลงใหลวิทยาศาสตร์ เพราะวิทยาศาสตร์มิได้ให้ความจริง ให้เพียงสิ่งที่ประโยชน์ เราต้องใช้วิทยาศาสตร์รับใช้มนุษย์ในขอบเขตของศีลธรรมและศาสนา โดยใช้สำนึกร่วมของมนุษยชาติเป็นเกณฑ์” และในความคิดนี้เองถือเป็นรากฐานทางความคิดของหลังนวยุค

หลังนวยุคจึงไม่เชื่อในเรื่องความจริงที่มีหนึ่งเดียว ปฏิเสธความเป็นสากล เพราะเชื่อว่าโลกคือพลวัตตลอดเวลา และเต็มไปด้วยความหลากหลายทางวัฒนธรรม ในแต่ละวัฒนธรรมนั้นมีความรู้ ความคิด และความเชื่อตามเหตุผลของตนเอง จึงไม่ควรจะตัดสินว่าสิ่งใดดีที่สุดด้วยเกณฑ์ที่เป็นสากลหนึ่งเดียว สิ่งที่ดีที่สุดของสังคมหนึ่ง อาจจะไม่ดีสำหรับสังคมอื่นหรือคนอื่นก็ได้ ความคิดหลังสมัยใหม่ (Postmodern) นี้เสนอให้ปฏิเสธความแน่นอน หนึ่งเดียว นักคิดหลังสมัยใหม่จึงปฏิเสธเรื่องสัจธรรมสูงสุดเป็นสากล โดยเห็นว่าไม่มีศูนย์กลางความเป็นหนึ่งเดียวในโลกนี้ และสังคมดำรงอยู่อย่างแตกต่างหลากหลาย (Diversity) เช่นเดียวกัน นิตเช่ (Nietzsche) นักปรัชญาและนักสังคมวิทยาผู้ได้รับการขนานนามว่าเป็นผู้เริ่มพัฒนาปรัชญาหลังนวยุค โดยมีลีเอนด์ที่ว่า พระเจ้าตายไปแล้ว (God is dead) เพื่อให้มนุษย์ได้เป็นอิสระจากความคิดระบบเดิม มนุษย์ไม่ควรเชื่อมั่นศรัทธาในพระเจ้าแต่ควรปลดปล่อยพันธะความเชื่อศรัทธาในพระเจ้าให้เป็นอิสระมีเสรีภาพในการแสวงหาความรู้ ความจริง ด้วยตนเอง โดยต้องหันกลับมามีศรัทธาและเชื่อมั่นในตนเองว่ามีศักยภาพที่จะเอาชนะปัญหาอุปสรรค และประสบความสำเร็จได้ด้วยตนเอง (นาวัน พิษญาวิสุทธิกุล, 2561) ดังกล่าวได้ว่าความคิดของหลังนวยุค เป็นความคิดที่อยู่บนพื้นฐานของความเชื่อในเรื่องของความหลากหลาย ความรู้ความจริงไม่ได้มีเพียงหนึ่งเดียวและเปลี่ยนแปลงไม่ได้อีกต่อไป หากแต่ความจริงเป็นที่หลากหลายตามความเชื่อและสามารถตีความตามความเชื่อในแต่ละบริบทของสังคม และความคิดหลังนวยุคจะเน้นเสรีภาพของบุคคลเป็นสำคัญ ดังนั้นจึงคิดว่าสังคมที่เป็นสากลนั้นไม่มีอยู่จริง เพราะความจริงคือความคิดในบริบทของภาษาแต่ละบริบท หรือความจริงคือความคิดในแต่ละสังคมมันย่อมแตกต่างกันไป ซึ่งจะหาความจริงที่เป็นหนึ่งเดียวในโลกของหลังนวยุคนั้นไม่ได้ จึงกล่าวได้ว่า หลังนวยุค คือยุคที่เกิดการเปลี่ยนแปลงแนวความคิดในเรื่องของการแสวงหาความจริงจากแนวคิดเดิมสู่แนวคิดใหม่ เชื่อในเรื่องความหลากหลายมากกว่าความเป็นหนึ่งเดียวนั่นเอง และเพื่อเป็นการทำความเข้าใจกับการเปลี่ยนแปลงในเรื่องของความรู้ความจริงในแต่ละยุคได้ จึงต้องทำความเข้าใจในเรื่องของกระบวนทัศน์ในเชิงปรัชญา หรือกระบวนทัศน์ปรัชญา โดยเรียงลำดับวิวัฒนาการทางความคิดและความเชื่อในระบบของการพัฒนาตามกระบวนทัศน์ปรัชญาตั้งแต่แรกเริ่ม ดังจะกล่าวต่อไปนี้

กระบวนทัศน์ คือ ความคิด ความเชื่อของคนแต่ละยุคแต่ละสมัยที่มีต่อโลกและการดำเนินชีวิต (กิริติ บุญเจือ, 2548) กระบวนทัศน์ปรัชญา คือ กระบวนการพัฒนาความคิด ความเชื่อ ของมนุษย์เพื่อแสวงหาคำตอบให้กับมนุษย์

ปีที่ 20 ฉบับที่ 1 (มกราคม - มิถุนายน 2567)

และสังคม (นาวัน พิษณุวิสุทธิกุล, 2561) และตามที่กิริติ บุญเจือ (2545) ได้แบ่งกระบวนทัศน์ปรัชญาออกเป็น 5 รูปแบบ ได้แก่

กระบวนทัศน์ที่ 1 กระบวนทัศน์ดึกดำบรรพ์ (Primitive Paradigm) เริ่มเมื่อประมาณ 2 ล้านปีที่แล้ว มนุษย์มีชีวิตอยู่ตามธรรมชาติ ผูกพันใกล้ชิดอยู่กับธรรมชาติ มนุษย์ในยุคนี้เชื่อว่าโลกไม่มีกฎเกณฑ์ มนุษย์จึงเชื่อในเรื่องของสิ่งเหนือธรรมชาติว่าสามารถดลบันดาลสิ่งทุกอย่างให้ได้ เหตุการณ์ทั้งหลายที่เกิดขึ้นล้วนเป็นไปด้วยฤทธิ์อำนาจลึกลับในธรรมชาติ อุดมการณ์สูงสุดในระยะนี้คือทำตามประเพณีของสังคม ประเพณีเป็นมาตรฐานการตัดสินการกระทำทุกอย่าง

กระบวนทัศน์ที่ 2 กระบวนทัศน์โบราณ (Ancient Paradigm) แนวคิดของคนยุคนี้ได้รับการพัฒนาขึ้นมาจากยุคดึกดำบรรพ์ โดยยึดเอากฎของโลกเป็นเกณฑ์เพราะเชื่อว่าโลกมีกฎเกณฑ์แน่นอนตายตัว และมนุษย์ควรรู้จักกฎเกณฑ์เพื่อแสวงหาความสุขในโลกนี้ มากกว่าความสุขในโลกหน้า การปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ในสังคมจะทำให้มนุษย์อยู่ร่วมกันอย่างปกติสุข มีความสุขสงบปลอดภัย อุดมการณ์ในระยะนี้คือทำตามกฎเกณฑ์ ข้อบังคับ หรือกฎหมาย

กระบวนทัศน์ที่ 3 กระบวนทัศน์ยุคกลาง (Medieval Paradigm) เป็นยุคที่มนุษย์ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลความเชื่อของศาสนาคริสต์ มีความศรัทธาและเชื่อมั่นในพระเจ้าอย่างสูงสุด ยึดเอาความสุขในโลกหน้าเป็นหลัก มนุษย์ในยุคนี้เชื่อว่าโลกมีกฎเกณฑ์ก็จริง แต่กฎเกณฑ์นี้ไม่สามารถให้ความสุขที่แท้จริงกับมนุษย์ได้ เพราะความสุขที่แท้จริงหรือสุขถาวรนั้นมีอยู่ในโลกหน้าเท่านั้น เพราะเห็นความจริงในโลกนี้แล้วว่า แม้จะรู้จักกฎเกณฑ์ของโลกและปฏิบัติตามอย่างไม่บกพร่อง ก็ไม่อาจพบความสุขที่แท้ได้ จึงต้องใช้ชีวิตอันจำกัดในโลกนี้เพื่อแสวงหาความสุขถาวรในโลกหน้า อุดมการณ์สูงสุดของคนยุคนี้คือ มโนธรรมที่ได้รับจากศาสนา ห้ามผิดหลักธรรมของศาสนา

กระบวนทัศน์ที่ 4 กระบวนทัศน์ยุคใหม่ (Modern Paradigm) เริ่มตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 15 เป็นต้นมา ซึ่งเป็นยุคของการฟื้นฟูศิลปวิทยาการ ความรู้ทางวิทยาศาสตร์เจริญก้าวหน้าขึ้น มนุษย์มีความเชื่อมั่นในตนเองมากขึ้น ได้ปลดแอกจากความเชื่อมั่นศรัทธาในพระเจ้าลง ความเชื่อในยุคนี้คือโลกมีกฎเกณฑ์และวิธีการทางวิทยาศาสตร์ มนุษย์จึงเชื่อในหลักการของวิทยาศาสตร์และหลักเหตุผล คาดหวังว่าวิทยาศาสตร์จะแก้ปัญหาทุกอย่างของมนุษย์ได้ มนุษย์จะมีความสุขสมบูรณ์แบบในโลกนี้ได้ โดยใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์ซึ่งไม่ต้องไปหาความสุขจากโลกหน้าหรือโลกไหน อุดมการณ์ของคนยุคนี้ คือ การเชื่อและตัดสินทุกอย่างด้วยเหตุผล และการปฏิบัติทดลองพิสูจน์ตามกระบวนการทางวิทยาศาสตร์

กระบวนทัศน์ที่ 5 กระบวนทัศน์หลังยุคใหม่หรือ หลังนวยุค (Post Modern Paradigm) แนวคิดของคนยุคนี้เป็นกระบวนทัศน์ที่ข้ามพ้นกระบวนทัศน์ทั้ง 4 นั้นมา ซึ่งอาจจุดประเด็นให้เกิดความคิดที่ขัดแย้งกัน เนื่องจากความยึดมั่นถือมั่น (Attachment) จะนำไปสู่การแบ่งพรรคแบ่งพวก การแก่งแย่งแข่งขัน ความไม่ไว้วางใจกัน การทำลายกัน ตลอดจนความยึดมั่นถือมั่นของตนเอง อาจก่อให้เกิดความขัดแย้งอันอาจนำไปสู่การก่อจลาจลในสังคม หรือเกิดสงครามขึ้นได้ สุวิญ รักษ์สัตย์ (2565) ได้กล่าวไว้ว่า กระบวนทัศน์ที่ 5 นี้ จะมีลักษณะเป็นองค์รวม (Holistic Paradigm) หรือการคิดเชิงบูรณาการ กล่าวคือ การเปลี่ยนวิถีคิดเสียใหม่ ให้มองทุกอย่างเป็นองค์รวม มองว่าทุกสรรพสิ่ง

ในโลกใบนี้ล้วนต่างมีความเกี่ยวเนื่องเชื่อมโยงสัมพันธ์กันอยู่ตลอดเวลา และเป็นพื้นฐานเป็นปัจจัยสัมพันธ์ที่ก่อให้เกิดเหตุและผลที่เกี่ยวเนื่องกันเสมอ จึงต้องหยุดการมองอะไรแบบแยกส่วน ลดความคิดแบบยึดติดกับสิ่งเดิม ๆ สิ่งเดียว ปรับเป็นการมองทุกสิ่งว่ามันเป็นสิ่งเปลี่ยนแปลงได้ เปลี่ยนแนวคิดในเชิงอนุรักษ์มาเป็นพลวัต ยอมรับความแตกต่างหลากหลาย เลิกกีดกันความเชื่อที่ไม่เหมือนกัน เลิกยึดมั่นถือมั่น เข้าใจและยอมรับความเปลี่ยนแปลง เปลี่ยนจากการต่อต้านเป็นการต่อเติม เปลี่ยนจากคู่แข่ง (Competition) มาเป็นคู่คิด (Cooperation) เปลี่ยนจากการแตกแยก (Diversification) มาเป็นความแตกต่าง (Differentiation) สนับสนุนประเด็นที่ส่งเสริมสันติภาพแทนด้วยแนวคิดการรื้อสร้างใหม่ คิดใหม่ทำใหม่ (Reconstructionism) เน้นการสร้างสรรคเพื่อให้เกิดสัมพันธภาพและความร่วมมือ โดยรูปแบบการดำเนินชีวิตต้องเน้นคุณภาพชีวิตที่ดียิ่งขึ้น ๆ ดังนั้น แนวคิดเหล่านี้จะต้องสามารถแก้ไขจุดบกพร่องและปัญหาที่เกิดจากกระบวนทัศน์ในอดีตได้ โดยต้องแก้ประเด็นที่เอื้อต่อการเกิดสงครามและสนับสนุนในประเด็นที่ส่งเสริมสันติภาพ โดยการยอมรับเสียก่อนว่า ความจริงในสมัยนวยุคอาจไม่ใช่คำตอบของหลังนวยุคอีกต่อไป (ภูมิिति, 2551; นาวิน พิชญาวิสุทธิกุล, 2561; กิริติ บุญเจือ, 2548)

สรุปได้ว่า ปรัชญาหลังนวยุค เป็นปรัชญาที่เชื่อในเรื่องของความหลากหลาย ปฏิเสธความยึดมั่นถือมั่น ปฏิเสธความจริงที่เป็นหนึ่งเดียว โดยยอมรับความหลากหลายทางความคิดและความจริง ว่าความรู้ความจริงมีความหลากหลาย มีมากกว่าหนึ่ง ไม่เป็นสากล และเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ต้องเปลี่ยนความเชื่อในเชิงยึดติดมาเชื่อในเรื่องของความหลากหลายและการเป็นพลวัตของสังคมให้มากขึ้น โดยมองทุกอย่างอย่างเป็นองค์รวม ทุกสรรพสิ่งมีความเกี่ยวเนื่องเชื่อมโยงสัมพันธ์กันตลอดเวลา การพัฒนาจึงต้องคำนึงถึงความแตกต่างหลากหลายและผลกระทบที่จะเกิดขึ้นในสังคมเพื่อประโยชน์สูงสุด คือการส่งเสริมคุณภาพชีวิตของมนุษย์ให้ดียิ่ง ๆ ขึ้น และการพัฒนามนุษย์จำต้องอาศัยเครื่องมือ ซึ่งเครื่องมือที่สำคัญยิ่งในการพัฒนามนุษย์ได้ คือ การศึกษา ดังนั้นเมื่อปรัชญาความคิดหลังนวยุคเป็นแบบนี้ การศึกษาควรจะเป็นแบบใด จึงจะขอกกล่าวถึงปรัชญาการศึกษาหลังนวยุคเพื่อทำความเข้าใจและเป็นแนวทางในการค้นหาปรัชญาการศึกษาที่ใช้กับการจัดการเรียนการสอนเพื่อให้สอดคล้องกับหลังนวยุคต่อไป

ดังที่ทราบแล้วข้างต้น จากที่ผู้เขียนได้นำเสนอความคิดของหลังนวยุคว่าเป็นแนวทางที่ตรงข้ามหรือจะเรียกได้ว่าต่อต้านแนวความคิดของนวยุคนั้น เนื่องจากคนในหลังนวยุคมีความเห็นว่ากระแสดความคิดของนวยุคนั้นได้ผ่านและไม่เหมาะสมกับยุคโลกาภิวัตน์หรือหลังนวยุคของมวลมนุษยชาติอีกต่อไปแล้ว เมื่อปรัชญาหลังนวยุคส่งเสริมให้ผู้คนเชื่อและยอมรับในความหลากหลาย เคารพความแตกต่าง อยู่ร่วมกันอย่างเข้าใจ ปลดวางความยึดมั่นถือมั่น และความจริงที่เป็นหนึ่งเดียว ดังนั้นปรัชญาการศึกษาหลังนวยุคที่จะนำมาใช้เป็นรากฐานหรือแนวทางในการจัดการศึกษาสำหรับมนุษย์ในหลังนวยุคนี้จึงต้องมีแนวคิดที่อยู่บนพื้นฐานที่เน้นความหลากหลาย เน้นการแสวงหาความรู้ความจริงด้วยตนเองผ่านประสบการณ์ที่เกิดจากการปฏิบัติ การลองผิดลองถูก ให้ความสำคัญกับการค้นหาความจริงตามบริบทในวิถีทางของความเป็นประชาธิปไตย เคารพความแตกต่างหลากหลายทางวัฒนธรรม และมีอิสระภาพ ดังที่กิริติ บุญเจือ (2548) ได้กล่าวไว้ว่า กระบวนทัศน์ใหม่ต้องสามารถแก้จุดบกพร่องของกระบวนทัศน์เดิม ซึ่งในที่นี้

ปีที่ 20 ฉบับที่ 1 (มกราคม - มิถุนายน 2567)

กระบวนการคิดเดิมดังที่กล่าวไปแล้วข้างต้นที่เป็นกระบวนการในยุคนั้นส่งเสริมให้คนมีความยึดมั่นถือมั่นอันจะทำให้เป็นประเด็นที่สร้างความขัดแย้งขึ้นในสังคมและเป็นปัจจัยที่เอื้อต่อการเกิดสงครามขึ้นได้ เพราะความยึดมั่นถือมั่นเป็นเหตุให้เกิดการแบ่งแยก การแบ่งแยกเป็นเหตุให้เกิดการแข่งขัน การแข่งขันเป็นเหตุให้เกิดความไม่ไว้วางใจกัน และความไม่ไว้วางใจกันก่อให้เกิดการทำลายกัน (Yohn, อ้างถึงใน กิริติ บุญเจือ, 2548) สรุปได้ว่า ความยึดมั่นถือมั่นนั้น จะทำให้คนมองว่าใครที่คิดไม่เหมือนตนจะเป็นคนละพวกกับตน ใครที่คิดเหมือนกันจะจับกลุ่มกันเอาไว้ และต้องแยกตัวจากกลุ่มอื่นที่คิดต่างจากตน และเมื่อแยกพวกกันก็ต้องแข่งขันกันเพื่อปกป้องผลประโยชน์และพิทักษ์รักษาความปลอดภัยของกลุ่มตนเอง ก่อให้เกิดความไม่ไว้วางใจกัน ก่อเกิดการต่อสู้ ทำลายฝ่ายตรงข้ามกันไปอีก และอาจเป็นประเด็นที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งได้ในที่สุด มีวิธีแก้ไขความยึดมั่นถือมั่นนี้ลงได้ ด้วยการใช้หลัก 3 กล้า ได้แก่ กล้าเผชิญปัญหา กล้าประเมินวิถีปฏิบัติ และ กล้าลงมือทำด้วยความรับผิดชอบ ซึ่งวิธีนี้จะช่วยสร้างบรรยากาศเอกภาพในความหลากหลายและช่วยเสริมกันและกัน ช่วยลดสลายคลายความยึดมั่นลงได้ ด้วยความไม่ยึดมั่นถือมั่น นำไปสู่การแบ่งหน้าที่กันรับผิดชอบ การแบ่งหน้าที่ นำไปสู่การส่งเสริมกัน การส่งเสริมกัน นำไปสู่ความไว้วางใจกัน ความไว้วางใจกันนำไปสู่ความร่วมมือกัน ความร่วมมือกันนำไปสู่สันติภาพ ดังนั้น กิริติ บุญเจือ (2548) จึงได้กล่าวถึงเป้าหมายของการศึกษาหลังนวยุคไว้ว่า การศึกษาหลังนวยุคต้องพึงสร้างคนรุ่นใหม่ให้มีความเป็นตัวของตัวเอง แต่ก็ต้องมีวิจารณญาณในการคิดวิเคราะห์ และสังเคราะห์ได้ ซึ่งในทางปฏิบัติต้องพึงยึดหลัก 3 กล้า ได้แก่ 1) กล้าเผชิญปัญหา 2) กล้าประเมินวิถีปฏิบัติ และ 3) กล้าลงมือทำด้วยความรับผิดชอบ การจัดการศึกษาหลังนวยุคจึงควรคำนึงถึงหลักการและวิธีที่จะส่งเสริม 3 กล้านี้

หลังนวยุคกับการศึกษา

เมื่อโลกเปลี่ยน กระบวนทัศน์ก็ย่อมเปลี่ยนแปลง จากกระบวนทัศน์เดิมเป็นกระบวนทัศน์ใหม่ มนุษย์จึงต้องมีความรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลง และการศึกษาก็ต้องเตรียมคนให้พร้อมเพื่อรับกระบวนทัศน์ใหม่หลังนวยุค แต่เดิมมาประเทศไทยมีการจัดการเรียนการสอนที่เน้นปรัชญาสารัตถะนิยม เน้นการบอกความรู้หรือถ่ายทอดความรู้จากครูผู้สอนสู่ผู้เรียนโดยตรง การศึกษาจึงเป็นไปในลักษณะของการท่องจำความรู้ การอ่านท่องจำจากตำราอย่างหนัก การฝึกฝนทบทวนบทเรียนโดยการทำแบบฝึกหัดหรือการบ้านมากมาย แต่การเรียนการสอนแบบนี้มีข้อดี คือก่อให้เกิดความแม่นยำในเชิงของวิชาการความรู้ก็จริง แต่ในทางตรงข้ามก็เป็นการส่งเสริมหลักการยึดมั่นถือมั่น และความเชื่อในความรู้ความจริงที่เป็นหนึ่งเดียวตามตำราที่เขียนไว้อย่างแน่นอนตายตัวตามความเชื่อในกระบวนทัศน์ดั้งเดิม ซึ่งอาจก่อให้เกิดความขัดแย้งและนำไปสู่ประเด็นที่เอื้อความขัดแย้งดังที่กล่าวมาข้างต้นนั้น ดังนั้นการจะช่วยลดทอนความยึดมั่นถือมั่นลงได้จึงต้องใช้การศึกษา เพราะการศึกษานับเป็นเครื่องมือหนึ่งในการสร้างและพัฒนาคน จึงต้องเปลี่ยนไปเน้นให้ความรู้โดยการค้นพบด้วยตนเองให้มากขึ้น ครูต้องเปลี่ยนบทบาทจากผู้บอกความรู้ตามปรัชญาแบบเดิมมาเป็นผู้สร้างบรรยากาศให้ผู้เรียนได้สร้างองค์ความรู้ของตนเอง บรรยากาศแห่งการเรียนรู้จึงต้องเป็นไปด้วยความผ่อนคลายและส่งเสริมทักษะการคิดและการปฏิบัติมากกว่าเป็นบรรยากาศของความตึงเครียดโดยที่ผู้เรียนเป็นผู้รับฟังความรู้จากครูเป็นผู้บอก

ปรัชญาการศึกษาที่จะส่งเสริมให้คนมีความกล้า 3 กล้า และสอดคล้องกับสังคมในหลัคนวัตกรรมได้นั้นมีหลายแนวคิดซึ่งเป็นแนวคิดที่มีพื้นฐานที่สนับสนุนให้มนุษย์มีความกล้า ส่งเสริมให้มนุษย์แสดงออกทางความคิดและส่งเสริมการเรียนรู้โดยการปฏิบัติ ยอมรับและเข้าใจความหลากหลายในสังคมและวัฒนธรรม ซึ่งมีอยู่หลายปรัชญา เช่น ปรัชญาปฏิบัตินิยม ปรัชญาประสบการณ์นิยม ปรัชญาอัตถิภาวนิยม แต่ในที่ขอนำเสนอในบทความนี้ คือ ปรัชญาปฏิบัตินิยม ซึ่งมีพื้นฐานทางความคิดมาจากปรัชญาสารนิยมที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายและสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการจัดการเรียนการสอนหรือการเรียนรู้เพื่อส่งเสริม 3 กล้า ให้กับเด็กไทยในปัจจุบันได้เป็นอย่างดี จึงขอลำดับโดยกล่าวถึงความเป็นมาและลักษณะสำคัญของปรัชญาปฏิบัตินิยมเพื่อให้เข้าใจพอสังเขปดังต่อไปนี้

ความหมาย และความเป็นมาของปรัชญาปฏิบัตินิยม

คำว่า ปฏิบัตินิยม มาจากคำภาษาอังกฤษว่า Pragmatism มีรากศัพท์มาจากคำว่า Pragma ในภาษากรีก หมายถึง การกระทำ และสิ่งที่ทำแล้ว และนอกจากคำนี้ มีคำว่า ปฏิบัติ และ เชิงปฏิบัติ ตามมา ซึ่งเพิร์ซ (ประทุม อังกูรโรหิต, 2551) เป็นคนแรกที่น่าคำนี้มาใช้ในวงการปรัชญา

ปฏิบัตินิยม (Pragmatism) เป็นปรัชญาที่มุ่งผลที่ได้จากการปฏิบัติเป็นสำคัญ เป็นปรัชญาการศึกษาแผนใหม่ของสหรัฐอเมริกา ที่ยึดหลักความจริงที่ค้นพบได้ด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ และนักปรัชญาอีกหลายท่าน ได้ให้ความหมายของปฏิบัตินิยมไว้สอดคล้องกัน กล่าวคือ ปฏิบัตินิยม เป็นหลักการทางปรัชญาที่มุ่งเน้นในเรื่องประสิทธิภาพของการกระทำ การปฏิบัติ ความเชื่อจะมีผลเมื่อนำมาปฏิบัติจริงได้ และความคิดนี้ได้ถอดออกมาจากประสบการณ์ที่มนุษย์ได้รับผ่านทางประสาทสัมผัส (ประทุม อังกูรโรหิต, 2551; เตือน คำดี, 2526; ศุภร ศรีแสน, 2563) ดังนั้น ปฏิบัตินิยม อาจสรุปความหมายได้ว่า การค้นหาความรู้ความจริงจากประสบการณ์ ผ่านการทดลองปฏิบัติด้วยตนเอง มีการเปลี่ยนแปลงได้เสมอ ไม่เป็นสากลและไม่ตายตัว เพราะความรู้ความจริงขึ้นอยู่กับประสบการณ์ที่ได้จากการเรียนรู้ของผู้ปฏิบัติเอง

ปฏิบัตินิยม เป็นทัศนะทางปรัชญาที่ให้ความสำคัญแก่ความรู้และความจริงว่าต้องเป็นสิ่งที่ช่วยให้มนุษย์บรรลุจุดมุ่งหมายของชีวิตและช่วยพัฒนาชีวิตให้ดีขึ้น หรือเป็นประโยชน์ต่อชีวิต ที่เรียกว่า “ประสบการณ์” (Experience) และประสบการณ์นี้ถึงจะเป็นจริงแต่ก็เป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงได้เสมอ และให้ความสำคัญแก่ความรู้เชิงอุปนัย (Induction) มากกว่าความรู้เชิงนิรนัย (Deduction) กล่าวคือ เชื่อว่าความรู้ที่เกิดจากการเรียนรู้ผ่านการปฏิบัติโดยใช้ประสาทสัมผัส และสะสมข้อเท็จจริงนั้นไว้ มากกว่าจะเชื่อว่า ความรู้ความจริงมีเพียงหนึ่งเดียวซึ่งความรู้นั้นเกิดจากความจริงที่มนุษย์ทั่วไปทุกคนเข้าใจและยอมรับว่าจริงแท้แน่นอนตายตัวถูกต้องเป็นสากล ตัวอย่างเช่น เรารับรู้มาก่อนแล้วว่าการใช้น้ำยาซักผ้าขาวซักเสื้อสีขาวได้สะอาดกว่าใช้ผงซักฟอก แต่ทราบเท่าที่เรายังไม่ได้ทดลองใช้น้ำยาซักผ้าขาวมาซักเสื้อสีขาวเปรียบเทียบกับใช้ผงซักฟอก เรายังเชื่อได้ว่าน้ำยาซักผ้าขาวจะซักเสื้อสีขาวได้ขาวกว่าผงซักฟอกจริง ๆ และความรู้นี้ก็เปลี่ยนแปลงไปได้ตลอดเวลาตามประสบการณ์ของผู้ที่ปฏิบัติทดลอง วันนี้น้ำยาซักผ้าขาว

ปีที่ 20 ฉบับที่ 1 (มกราคม - มิถุนายน 2567)

อาจจะชักเสื่อสีขาวได้ขาวกว่าผงชักฟอก แต่ในอนาคตเราก็อาจจะมีผงชักฟอกที่สามารถชักเสื่อสีขาวได้ขาวกว่าน้ำยาชักผ้าขาวก็ได้ เช่นนี้ ปฏิบัตินิยมจึงถือว่าความรู้เชิงอุปนัยน้ำหนักมากกว่าความรู้เชิงนิรนัย

ปรัชญาปฏิบัตินิยม (Pragmatism) เป็นความคิดที่แพร่หลายทั่วไป ในวงการปรัชญาตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา เป็นแนวความคิดของนักปราชญ์กรีกโบราณและนักปราชญ์สมัยใหม่หลายท่าน จึงตีความได้ว่าความคิดของนักปราชญ์เหล่านั้นจะเป็นต้นแบบของปรัชญาปฏิบัตินิยมได้ ซึ่งความคิดหลักของนักปรัชญาที่มีอิทธิพลต่อแนวคิดปฏิบัตินิยมนี้ได้แก่ (ประทุม อังกูรโรหิต, 2551)

เฮราคลิตุส (Heraclitus) เน้นเรื่องการเปลี่ยนแปลงและแปรสภาพ เขาเชื่อว่าการเปลี่ยนแปลงและการแปรสภาพเท่านั้นที่เป็นจริง ทุกสิ่งในจักรวาลเปลี่ยนแปลงไปสู่แบบและรูปร่างใหม่ ๆ ตลอดเวลา ไม่มีสิ่งใดหยุดนิ่งและไม่มีสิ่งใดตายตัวคงสภาพอยู่เช่นเดิมตลอดเวลา

โสฟิสต์ (The Sophists) คำสอนของพวกโสฟิสต์ในสมัยนั้นจะมุ่งเน้นไปในทางปฏิบัติซึ่งแตกต่างจากนักปรัชญาในสำนักต่างๆไป ที่มุ่งแสวงหาความจริงในจักรวาล และมุ่งเน้นความรู้ในเชิงนิรนัย กล่าวคือความจริงมีเพียงสิ่งเดียวแน่นอนตายตัวและเป็นพื้นฐานของความจริงที่สามารถใช้อธิบายไปถึงข้อค้นพบอื่น ๆ ได้ด้วย แต่โสฟิสต์กลับมีความเชื่อที่แตกต่างออกไปโดยพยายามค้นหาความจริงในเชิงปฏิบัติ ความรู้ที่ได้เกิดจากข้อค้นพบตามบริบททางสังคมที่มีลักษณะต่างกัน ความรู้ความจริงจึงไม่แน่นอนตายตัว ซึ่งความคิดของโสฟิสต์นี้อาจเทียบได้กับวิธีอุปนัยของฟรานซิส เบคอน

ฟรานซิส เบคอน (Francis Bacon) เชื่อว่าความรู้ทั้งหลายที่มีมาตั้งแต่อดีตจนกระทั่งถึงสมัยของเขาเป็นลักษณะการยอมรับความคิดหรือความรู้เดิม แทนที่จะเป็นวิธีการสำรวจค้นคว้าซึ่งจะทำให้ความรู้ใหม่ ๆ มนุษย์จึงควรละทิ้งความรู้ความเชื่อแบบเดิม ๆ ละทิ้งการแสวงหาความรู้แบบเก่า (นิรนัย) และหันมาใช้วิธีการแสวงหาความรู้แบบใหม่ที่เรียกว่าตรรกวิทยาแบบอุปนัยแทน วิธีการก็คือ เริ่มจากการสังเกตสิ่งต่าง ๆ ด้วยประสบการณ์ และรวบรวมข้อเท็จจริงเอาไว้แล้วจึงค่อยนำไปสรุปเป็นความจริงทั่วไป ซึ่งวิธีการนี้เป็นวิธีการแสวงหาความรู้แบบวิธีวิทยาศาสตร์ในเวลาต่อมา

จอห์น ดิวอี้ (John Dewey) เป็นนักปรัชญาปฏิบัตินิยมที่มีความเชื่อพื้นฐานเหมือนเฮราคลิตุสในเรื่องของการเปลี่ยนแปลงและแปรสภาพ ดิวอี้ได้ขยายความคิดของเฮราคลิตุสให้กว้างออกไปอีกโดยเชื่อว่าความรู้ความจริงนั้นเกิดขึ้นได้ด้วยการทดสอบสมมติฐานไปเรื่อย ๆ ความรู้เกิดจากประสบการณ์ในการทดสอบลองผิดลองถูก ความรู้จึงสามารถเปลี่ยนแปลงไปได้เสมอตามการทดสอบนั้น ๆ

อ็อกส์ต กอมต์ (Auguste Comte) นักปรัชญาปฏิฐานนิยม (Positivism) ชาวฝรั่งเศสเจ้าของแนวคิดวิวัฒนาการความเจริญก้าวหน้าของมนุษย์ว่าเป็นไปตามลำดับ และที่ได้ชื่อว่าเป็นบิดาของสังคมวิทยาในยุคคลาสสิก ได้เสนอความคิดไว้ว่า ความเจริญก้าวหน้าของมนุษย์เป็นไปตามลำดับขั้น 3 ขั้น ได้แก่

ขั้นที่ 1 ขั้นเทววิทยา (Theological Stage) ในขั้นนี้มนุษย์เชื่อในเรื่องสิ่งลึกลับเหนือธรรมชาติว่าเป็นผู้บันดาลให้เกิดปรากฏการณ์ต่างๆ ขึ้น

ขั้นที่ 2 ขั้นอภิปรัชญา (Metaphysical Stage) เป็นขั้นที่มนุษย์พัฒนาสูงขึ้นมาอีกลำดับหนึ่งโดยเปลี่ยนจากการเชื่อในเรื่องสิ่งลึกลับเหนือธรรมชาติมาเชื่อในกฎเกณฑ์หรือสาระบางอย่างว่าเป็นที่มาของการเกิดปรากฏการณ์ต่าง ๆ

ขั้นที่ 3 ขั้นปฏิฐาน (Positivism Stage) ขั้นนี้เป็นขั้นที่พัฒนาสูงสุด มนุษย์รู้จักเสาะแสวงหากฎเกณฑ์ของโลกและธรรมชาติ ค้นหากฎต่าง ๆ ในจักรวาลมาเพื่ออธิบายความจริงหรือสาเหตุของปรากฏการณ์ต่าง ๆ ในขั้นนี้มนุษย์จะตระหนักถึงกฎธรรมชาติ และรู้ว่าทุกสรรพสิ่งมีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน โดยมีกฎควบคุมความสัมพันธ์เหล่านั้น ซึ่งโครงสร้างที่แท้จริงของวิทยาศาสตร์จะเปิดเผยให้รู้ความจริงในข้อนี้ (Comte, 1974) ซึ่งความเชื่อในข้อนี้เองที่ก่อให้เกิดนำมาอธิบายวิวัฒนาการของสังคมด้วย โดยชี้ให้เห็นว่าขั้นแรกเป็นขั้นสำคัญที่จะทำให้มนุษย์ก้าวหน้าขึ้นไปถึงแม้มนุษย์จะยังไม่เข้าใจกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ของธรรมชาติ แต่ก็นับเป็นก้าวแรกที่เป็นฐานทางความคิดที่ทำให้มนุษย์พัฒนาขึ้นในลำดับขั้นต่อไป ในขั้นที่สองก็เป็นจุดเชื่อมต่อของขั้นที่สาม ซึ่งจุดนี้มนุษย์พยายามหาสิ่งที่ทดแทนความเชื่อในเรื่องของสิ่งเหนือธรรมชาติ ซึ่งเป็นจุดของการเปลี่ยนแปลงและขัดแย้งทางความคิด และทำให้ความคิดแบบวิทยาศาสตร์เริ่มเจริญขึ้น และความคิดแบบเทววิทยาค่อย ๆ เสื่อมลง และในขั้นสุดท้ายมนุษย์ก็ได้เรียนรู้ว่ามีกฎเกณฑ์ที่ควบคุมความสัมพันธ์ของสิ่งต่าง ๆ ในสังคม ดังนั้นเมื่อถึงขั้นนี้มนุษย์ก็พัฒนาถึงขีดสูงสุดก็จะเกิดความรู้ว่ามนุษย์สามารถอยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างสงบสุขตรงตามที่ต้องปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ของสังคม (ประทุม อังกูโรหิต, 2551)

ดังจะเห็นว่า ทุกความคิดของนักปรัชญาที่กล่าวมานั้นล้วนเกี่ยวข้องสัมพันธ์และมีรากฐานมาจากกระบวนการพัฒนาในเชิงปรัชญาทั้ง 5 ยุค ทั้งสิ้นและสามารถสรุปได้ว่าการหาความรู้สำหรับปรัชญาปฏิบัติมีดังนี้ก็คือ วิธีการหาความรู้แบบอุปนัยและการใช้ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ เน้นการสืบเสาะหาความจริงด้วยการพิสูจน์ ปฏิบัติ ทดลอง และข้อสรุปที่ได้จากการทดลองนั้นเป็นความรู้ที่สามารถนำไปทำประโยชน์ให้แก่สังคมนั่นเอง

ปรัชญาปฏิบัตินิยมในอเมริกา

ปรัชญาปฏิบัตินิยมเป็นปรัชญาสมัยใหม่ต่อกับสมัยปัจจุบันเป็นความคิดที่แพร่หลายครั้งแรกในอเมริกา เมื่อเรากล่าวถึงปรัชญาอเมริกันก็ย่อมนึกถึงปรัชญาปฏิบัตินิยม ซึ่งบางครั้งจะเรียกว่าปรัชญาประสบการณ์นิยม มีรากฐานมาจากนักคิด 3 คน ได้แก่

เพิร์ช (Charles S. Pierce) ความคิดทางปรัชญาต้องนำไปสู่การปฏิบัติได้

เจมส์ (William James) ยืนยันความคิดของเพิร์ชว่าถูกต้อง และนำไปใช้ได้ผลจริง

ดิวอี้ (John Dewey) ผู้ทดลองหาความคิดที่ดีที่สุดเพื่อปรับใช้กับชีวิตประจำวันได้

สรุปความคิดหลักของนักปรัชญาที่นำแนวคิดปฏิบัตินิยมแพร่หลายในอเมริกา ได้แก่ ชาร์ลส์ แซนเดอร์ส เพิร์ช (Charles Sanders Peirce) เขาเป็นพวกประสบการณ์นิยม เชื่อในเรื่องของเหตุผล และการลองผิดลองถูก เขาเชื่อว่าความรู้ความจริงพิสูจน์ได้โดยผ่านการปฏิบัติทดลองทำ ซึ่งมนุษย์จะได้เรียนรู้ผ่านประสบการณ์ที่ได้ทดลองนั้น ความคิดของเพิร์ช ได้ถูกจัดระเบียบให้ดีขึ้นและเผยแพร่ออกไปโดย วิลเลียม เจมส์ ซึ่งมีแนวคิดที่เชื่อใน

เรื่องของการปฏิบัติ ว่าเป็นสิ่งที่จับต้องได้ เจมส์ได้ขยายความคิดของเพิร์ชออกไปโดยพยายามอธิบายหลักการนี้ว่า เป็นสิ่งที่สามารถนำมาประยุกต์ได้กับประสบการณ์ใด ๆ ก็ตามในอนาคตที่มีความหลากหลายมากขึ้นกว่าสิ่งที่เฉพาะดังที่เพิร์ชเคยเสนอไว้นั่นเอง ดังนั้นความเชื่อในประสบการณ์ที่หลากหลายของเจมส์เป็นรากฐานของความคิดในเรื่องการปฏิเสธความจริงที่มีเพียงหนึ่งเดียว โดยต้องยอมรับว่าความรู้ความจริงมนุษย์สามารถค้นพบด้วยตนเองได้ผ่านประสบการณ์ การปฏิบัติ และสามารถเปลี่ยนแปลงได้เสมอ ความจริงจึงไม่ได้มีเพียงหนึ่ง พรรคนะของเจมส์จึงสนับสนุนความคิดการไม่ยึดมั่นถือมั่นในระบบหนึ่งใดแน่นอนตายตัว ดังนั้น จึงมีทางเลือกที่หลากหลายเสมอโดยไม่จำเป็นต้องติดยึด และจอห์น ดิวอี้ นักปรัชญาประสบการณ์นิยมอีกคนหนึ่งก็ได้ประยุกต์ความคิดของเพิร์ช และเจมส์กับการศึกษา เขาเสนอว่าประสบการณ์ที่มนุษย์ได้เรียนรู้มีความหมายที่กว้างมาก ดังนั้นระบบการศึกษาแบบเก่าที่เน้นจารีตหรือแบบใหม่ที่เน้นความก้าวหน้าต่างก็มีส่วนดีส่วนเสียด้วยกันทั้งสิ้น ฉะนั้นการใช้ทฤษฎีใดทฤษฎีหนึ่งในการแก้ปัญหาการศึกษาอาจไม่เพียงพอและไม่บรรลุเป้าหมายตามที่ตั้งใจไว้ (ประทุม อังกูรโรหิต, 2551; Comte, 1974; Gary, 2004)

แนวคิด และหลักการสำคัญของปรัชญาปฏิบัตินิยม

ปฏิบัตินิยมเป็นแนวคิดที่มีความคล้ายคลึงกับลัทธิประสบการณ์นิยม กล่าวคือ สนใจและเชื่อในสิ่งที่ผ่านการทดสอบได้ด้วยประสาทสัมผัส เน้นเรื่องข้อเท็จจริง และมุ่งไปที่การปฏิบัติหรือการกระทำ นักปรัชญาปฏิบัตินิยมจะเน้นสิ่งที่ เป็นความจริงตามที่ได้ค้นพบ ปฏิเสธสิ่งที่สมมุติแบบตามหลักการหรือทฤษฎี ปรัชญาปฏิบัตินิยมมีความมุ่งหมายให้มนุษย์คำนึงถึงความเป็นไปได้ในทางปฏิบัติมากกว่าจะยึดติดกับทฤษฎีใดทฤษฎีหนึ่งอย่างแน่นอนตายตัว เพราะในชีวิตจริงของคนเรานั้น บางครั้งก็ไม่สามารถหาความคิดที่สำเร็จรูปที่สมบูรณ์พร้อม เพื่อนำไปใช้แก้ปัญหาที่เผชิญอยู่ได้ ดังนั้น มนุษย์จึงควรยอมรับและเปิดใจให้กว้าง ยอมรับความแตกต่างและเข้าใจความเปลี่ยนแปลง ตลอดจนต้องพิจารณาให้รอบด้านซึ่งก็จะช่วยให้การดำเนินชีวิตเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและมีคุณค่ามากยิ่งขึ้น พรรคนะของนักปฏิบัตินิยมจึงจะขัดแย้งกับพวกลัทธิจิตนิยมที่เชื่อว่าความจริงมีเพียงหนึ่งเดียวตายตัวถาวร

โดยสรุปเมื่อพิจารณาโดยรวมแล้ว จะเห็นได้ว่า ปรัชญาปฏิบัตินิยม เน้นลักษณะความเป็นปัจเจกบุคคล กล่าวคือ คนทุกคนมีความสามารถในการแสวงหาความรู้ความจริงโดยการค้นพบด้วยตนเอง ผ่านการใช้ประสาทสัมผัสทั้ง 5 ในการปฏิบัติพิสูจน์ทดลองจับต้องมองเห็น โดยเรียกความรู้ที่ค้นพบนั้นว่าประสบการณ์ ซึ่งประสบการณ์ที่เกิดจากการเรียนรู้ของแต่ละคนนั้นย่อมแตกต่างกันไป และเปลี่ยนแปลงได้เสมอ ความรู้ความจริงจึงไม่มีวันสิ้นสุด ไม่ได้มีคำตอบเดียว และไม่แน่นอนตายตัว ดังที่ชาร์ล แซนเดอร์ส เพิร์ช (ประทุม อังกูรโรหิต, 2551) ได้กล่าวไว้ว่า ความจริงมีหลายประเภทพิสูจน์ได้ด้วยประสบการณ์ ความจริงจึงไม่อาจเป็นปรนัยได้ トラบเท่าที่ประสบการณ์ของมนุษย์ยังมีความแตกต่างกัน ความจริงจึงเป็นสิ่งที่ไม่แน่นอนตายตัวเช่นนั้น ตามหลักการนี้ความรู้ที่ได้จากการปฏิบัติเป็นสิ่งที่เน้นมากกว่าความรู้ที่ได้จากทฤษฎีความรู้ เมื่อมนุษย์ได้เรียนรู้ด้วยตนเองแล้วความรู้ขึ้นอยู่กับประสบการณ์ผ่านการปฏิบัติทดลอง ความรู้ที่ได้ค้นพบนั้นก็ย่อมแตกต่างกันตามประสบการณ์ของผู้ที่ได้ค้นพบ ซึ่งหลักการที่ว่าความรู้และ

ความจริงไม่ได้มีเพียงหนึ่งนี้แหละที่จะทำให้มนุษย์สามารถคลายความยึดติด ความยึดมั่นถือมั่นลงได้ ด้วยหลักการนี้เองจะช่วยพัฒนาให้ปัจเจกบุคคลทั้งหลายสามารถพัฒนาความคิด หลักปฏิบัติต่าง ๆ ในสังคม เปิดกว้างทางความคิด ยอมรับความแตกต่างหลากหลายได้มากขึ้น และสามารถเรียนรู้สิ่งต่าง ๆ ได้ร่วมกัน เพื่อนำไปสู่ความเข้าใจ การยอมรับ สร้างความสามัคคี การปรองดอง เคารพความหลากหลาย และอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข

วิธีการจัดการเรียนการสอนแบบปรัชญาปฏิบัตินิยม

ในประเด็นต่อไปนี้จะกล่าวถึงการจัดการศึกษาสำหรับประเทศไทยในฐานะเป็นเครื่องมือในการเตรียมคนและพัฒนาคนไทยให้พร้อมรับการเปลี่ยนแปลงและดำเนินชีวิตในสังคมที่หลากหลายด้วยการศึกษาที่มีรากฐานมาจากปรัชญาปฏิบัตินิยม ระบบการศึกษาของไทยที่ผ่านมาเป็นการศึกษาที่ถือเอาปรัชญาจิตนิยมเป็นพื้นฐาน ปรัชญาการศึกษาที่ถือแนวคิดจิตนิยมนี้ดังที่เรียกว่าปรัชญาสารัตถะนิยม (Essentialism) ซึ่งเป็นการจัดการศึกษาแบบเก่าในโลกนวยุค ซึ่งการศึกษาแบบนี้มีหลักการสำคัญกล่าวคือ

จุดมุ่งหมายทางการศึกษาที่เน้นการปลูกฝังระเบียบวินัย เน้นการถ่ายทอดมรดกทางสังคมให้แก่ผู้เรียน หลักสูตรของโรงเรียนเน้นการถ่ายทอดเนื้อหาความรู้ทักษะทางปัญญาและคุณค่าสำคัญที่ได้รับ การจัดระเบียบไว้อย่างแน่นอนตายตัวแล้ว

กระบวนการจัดการเรียนการสอน คือ การมุ่งเน้นการสอน การบรรยาย การถ่ายทอดความรู้จากผู้สอนสู่ผู้เรียน ครูจึงเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญมากในกระบวนการนี้

บทบาทของโรงเรียน ทำหน้าที่เหมือนโรงสอน ถ่ายทอดวิชาความรู้ รักษาถ่ายทอดวัฒนธรรม โรงเรียนจึงมีฐานะเป็นสถาบันหนึ่งที่เน้นการถ่ายทอดและรับผิดชอบในการรักษามรดกทางวัฒนธรรมเอาไว้ (ประทุม อังกูโรหิต, 2551)

แต่การศึกษาแบบใหม่ที่เน้นปรัชญาปฏิบัตินิยม ควรเป็นลักษณะดังต่อไปนี้ การศึกษาคือความต้องการที่อิสระของมนุษย์ มนุษย์ควรมีอิสระในการเลือกเรียนรู้ในสิ่งที่ตนเองสนใจผ่านการปฏิบัติด้วยตนเอง เรียนรู้จากประสบการณ์ตรง โดยไม่เน้นการท่องจำความรู้ทฤษฎีแบบเดิม ๆ โรงเรียนจึงควรเป็นแหล่งของเสรีภาพ เป็นสถาบันที่ผู้เรียนสามารถเรียนรู้ด้วยตนเองอย่างมีอิสระ ระบบการสอนแบบเดิม ๆ ที่เน้นท่องจำและการถ่ายทอดความรู้จากผู้สอนสู่ผู้เรียนโดยตรงก็ต้องเปลี่ยนเป็นเปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้แสวงหาความรู้และค้นพบข้อเท็จจริงด้วยตนเองผ่านการปฏิบัติโดยใช้ประสาทสัมผัส และประสบการณ์ของตนเอง ดังนั้นวิธีการจัดการเรียนการสอนแบบใหม่โดยใช้ปรัชญาปฏิบัตินิยมเป็นฐานจึงควรมีลักษณะดังต่อไปนี้

จุดมุ่งหมายทางการศึกษา มุ่งเน้นให้ผู้เรียนเกิดปัญญาด้วยการค้นพบด้วยตนเอง คิดเป็น ทำเป็นแก้ปัญหาเป็น ปฏิบัติเพื่อแสวงหาความรู้ด้วยตนเองได้

หลักสูตรของโรงเรียน เน้นส่งเสริมการสร้างทักษะในการดำเนินชีวิตประจำวัน เนื้อหาที่เรียนควรเหมาะสมและสอดคล้องกับสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลง

กระบวนการจัดการเรียนการสอน คือ การมุ่งเน้นการปฏิบัติเป็นหลักมากกว่าการท่องจำตำราและบทเรียน เน้นให้ผู้เรียนมีปฏิสัมพันธ์กันระหว่างกันทั้งกับครูผู้สอนและผู้เรียนด้วยกันเอง เปิดโอกาสให้ซักถาม อภิปรายโต้แย้ง เพื่อยอมรับฟังเหตุผลของกันและกัน

บทบาทของโรงเรียน ต้องทำหน้าที่ผู้เอื้ออำนวยให้เกิดการเรียนรู้และการปฏิบัติให้มากที่สุด ห้องเรียนต้องถูกออกแบบให้เอื้อต่อการทำกิจกรรมการเรียนการสอน มีห้องปฏิบัติการ มีโรงฝึกงาน และต้องสร้างสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมและเอื้อต่อการเรียนรู้แบบปฏิบัติ (ประทุม อังกูโรหิต, 2551)

ดังจะเห็นได้ว่า การจัดการเรียนการสอนตามปรัชญาปฏิบัตินิยม จะส่งเสริมให้เกิด 3 กล้า ดังที่กล่าวไว้แล้วข้างต้นที่ประกอบไปด้วย กล้าเผชิญหน้า กล้าประเมินปฏิบัติ และกล้าลงมือกระทำด้วยความรับผิดชอบ อันจะนำไปสู่การสร้างเสริมบรรยากาศการสร้างเอกภาพในความหลากหลาย และช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ลดตัวตนลดความยึดมั่นถือมั่นอันนำไปสู่ความสงบสุข สันติภาพ และความร่วมมือในยุคหลังนวยุคได้

สรุป

ใจความสำคัญและความคิดหลักของปรัชญาการศึกษาหลังนวยุค คือ เมื่อโลกเปลี่ยนแปลงไปจาก นวยุคสู่หลังนวยุค ความคิดของมนุษย์ในเรื่องของความรู้ความจริงก็ย่อมเปลี่ยนแปลงไปด้วย จากเดิมที่นวยุคเคยเชื่อในเรื่องของความรู้ความจริงเชิงนิรนัย ความรู้ความจริงมีเพียงหนึ่งเดียว ทำให้มนุษย์เกิดความยึดติด ยึดมั่นถือมั่นจนนำไปสู่ความขัดแย้งจนอาจก่อเกิดภาวะสงครามทำลายล้างกันเพราะความคิดเห็นที่แตกต่าง โลกหลังนวยุคที่เปลี่ยนไปกลับสอนให้มนุษย์มองโลกแบบใหม่ตามความเป็นจริงว่าทุกสิ่งทุกอย่างย่อมเปลี่ยนแปลง ไม่มีสิ่งใดที่คงอยู่ถาวร จึงต้องยอมรับความแตกต่างหลากหลาย และมองทุกสรรพสิ่งอย่างบูรณาการ เข้าใจกฎของความเปลี่ยนแปลงและยอมรับว่าทุกสรรพสิ่งล้วนเชื่อมโยงถึงกัน ความรู้ความจริงก็เช่นกัน สามารถแปรสภาพได้เสมอ ในข้อนี้สามารถลดความยึดมั่นถือมั่นในตัวลง และคลายความขัดแย้งอันจะนำไปสู่ความไม่สงบลงได้ ดังนั้นการที่จะสอนให้มนุษย์ตระหนักและเข้าถึงความจริงในข้อนี้ได้จำต้องอาศัยการศึกษาเป็นสำคัญ ในโลกของหลังนวยุคนั้น การศึกษาย่อมต้องจัดให้สอดคล้องกับแนวคิดนี้ ซึ่งปรัชญาการศึกษาที่เรียกว่า ปรัชญาปฏิบัตินิยม ที่เป็ความคิดที่แพร่หลายทั่วไปในวงการปรัชญาตั้งแต่ยุคของการปฏิวัติอุตสาหกรรม หรือในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา ดังนั้นความคิดสำคัญปรัชญาปฏิบัตินิยม คือ การเชื่อในเรื่องของการเปลี่ยนแปลงและการแปรสภาพ ทุกสิ่งในจักรวาลล้วนมีการเปลี่ยนแปลงไปสู่รูปแบบใหม่ ๆ และรูปร่างใหม่ ๆ อยู่ตลอดเวลา จึงไม่มีสิ่งใดหยุดนิ่ง ไม่มีสิ่งใดตายตัว และไม่มีสิ่งใดที่คงอยู่สภาพเดิมตลอดกาล การเปลี่ยนแปลงเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา สามารถรับรู้สิ่งต่าง ๆ ได้โดยใช้ประสาทสัมผัส การจัดการศึกษาโดยใช้ปรัชญาปฏิบัตินิยมจึงต้องเน้นให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ด้วยตนเองผ่านการใช้ประสาทสัมผัสในการทดลอง จับจ้องมองเห็น พิสูจน์สัมผัสได้ ซึ่งผลจากการเรียนรู้แบบนี้จะเรียกว่าประสบการณ์ และประสบการณ์นี้เองที่จะช่วยให้มนุษย์ได้ยอมรับ

เข้าใจ ถึงการเปลี่ยนแปลง การจัดการศึกษาโดยใช้ปรัชญาปฏิบัตินิยมเป็นฐานจึงเป็นปรัชญาที่เหมาะสมและสอดคล้องกับโลกหลังนวยุคเป็นอย่างยิ่ง

บรรณานุกรม

- กীরติ บุญเจือ. (2548). *ปรัชญานวยุคของมนุษยชาติ ชุดปรัชญาและศาสนาเซนต์จอห์น*. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยเซนต์จอห์น.
- กীরติ บุญเจือ. (2545). *ปรัชญาหลังนวยุค แนวคิดเพื่อการศึกษาแผนใหม่*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ดวงกมล.
- เดือน คมดี. (2526). *ปรัชญาตะวันตกสมัยใหม่*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โอเดียนร์สโตร.
- นาวัน พิษณุวิสุทธิกุล. (2561). *ปรัชญาหลังนวยุค: อะไร อย่างไร และทำไม*. <https://phd.mbu.ac.th>
- ประทุม อังกูโรหิต. (2551). *ปรัชญาปฏิบัตินิยม: พื้นฐานปรัชญาการศึกษาในสังคมประชาธิปไตย*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พิสิฐธิกุล แก้วงาม. (2552). *ทฤษฎีการเมืองกับการศึกษารัฐศาสตร์. หลักสูตรรัฐศาสตร์ วิทยาลัยนิติศาสตร์ และการปกครอง มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม*.
- ภูมิกิติ. (2551). *การตีความตามกระบวนทัศน์ 5*. <https://kit-meaninoflife.blogspot.com/2008/10/blog-post.html>
- ศุภร ศรีแสน. (2563). *ปรัชญาทางการศึกษา*. กรุงเทพฯ : คณะศึกษาศาสตร์, มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา. <https://lib.pnru.ac.th/cgi-bin/koha/opac>
- สุวิญ รักสัตย์. (2565). *กระบวนทัศน์เศรษฐปรัชญาสุวรรณภูมิกับการพัฒนาคุณภาพชีวิต*. <https://philommbu.ac.th/>
- อเนก สุวรรณบัณฑิต. (2558). *เอกสารประกอบการสอนวิชาปรัชญาศึกษา*. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.
- Bacon, Francis. (1995). *Novum Organum Book 1 Chicago: The Great Books Foundation*. Chicago.
- Comte, August. (1974). *Positive Philosophy*. New York: AMS Press, Inc.
- Gary, Aylesworth. (2004). *Postmodernism, Stanford Encyclopedia of Philosophy*. <https://plato.stanford.edu/entries/postmodernism>
- Kant, Immanuel. (1804). *Rutledge Encyclopedia of Philosophy*. Stanford.
- Lyotard, Jean-François. (1984). *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. Minneapolis: The University of Minnesota Press.
- Tansey, Stephen D. (2004). *Politics: the basic*. (3rd Edition) London: Routledge